

УДК 342.5:321.01(477)

Я.Турчин

Національний університет "Львівська політехніка"

ІДЕЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ОТТО ЕЙХЕЛЬМАНА

© Турчин Я., 2008

Аналізуються погляди Отто Ейхельмана щодо принципів організації правової держави та форм її взаємодії з громадянським суспільством. Розглядаються принципи верховенства права, суверенітету народу, поділу влади, незалежності судів і суддів тощо. Доводиться, що погляди О. Ейхельмана є актуальними для сучасного державотворчого процесу в Україні.

The views of Otto Eihelman concerning the principles of organization of legal state and forms of its interaction with public society are analyzed. There considered the principles of leadership of law, peoples sovereignty, power devision, independence of courts and judges etc. The reasons are given that the views of Otto Eihelman are actual for the modern stateforming process in Ukraine.

Розвиток незалежної України іде шляхом формування правової держави, що ставить перед політичною наукою завдання об'єктивного, всебічного дослідження і застосування теоретичних ідей правової думки попередніх поколінь. У галузі теорії правової держави плідно працювали українські вчені-емігранти міжвоєнного періоду, серед яких вагоме місце належить представникам Українського Вільного Університету, що функціонував у Празі. Вони є творцями різноманітних концепцій української державності, учасниками національно-визвольних подій 1917–1920 рр. Варто згадати таких відомих державних діячів й одночасно вчених-правників, як Станіслава Дністрянського, Володимира Старосольського, Ростислава Лашенка, Сергія Шелухіна та багатьох інших, що збагачували національну науково-практичну скарбницю.

Особливо актуальними є наукові здобутки Отто Ейхельмана – представника національно-державницького напрямку української політичної науки, державного та громадського діяча, вченого-правника, педагога. Теоретична спадщина вченого, в умовах радянського режиму, тривалий час замовчувалась та була недосяжною для науковців. Після проголошення незалежності з'явилися нові можливості для дослідження наукового доробку О. Ейхельмана. Інформацію про його життя та діяльність містить здебільшого довідкова література. Одним із перших вітчизняних науковців, котрий почав досліджувати суспільно-політичні погляди О. Ейхельмана в умовах незалежності, став В. Потульницький. Важливими для усвідомлення внеску вченого в українське державотворення є праці В. Верстюка, Т. Осташко, М. Комариці, в яких стисло висвітлюються біографічні дані та основні етапи суспільно-політичної діяльності О. Ейхельмана. Проте більшість ідей вченого залишилися поза увагою дослідників. Метою публікації є характеристика поглядів О. Ейхельмана щодо засад функціонування правової держави та принципів її взаємодії з інституціями громадянського суспільства.

Сучасники О. Ейхельмана характеризували його як талановитого науковця, відданого патріота українського народу, палкого "працівника" державного будівництва. "Не будучи українцем з походження, – зазначали соратники вченого, – проф. О. Ейхельман, з високого розуміння свого обов'язку перед народом, серед котрого провів свій довгий і корисний суспільству вік, рішуче приєднався до українських національних та громадських діячів і без вагань віддав на службу українському народові великий свій науковий досвід, багаті знання і почесне в науці і громадянстві ім'я" [5, с. 174].

Отто Ейхельман народився 27 квітня 1854 року в Ямбурзькому повіті поблизу Санкт-Петербурга. Закінчив юридичний факультет Дерптського університету. Наукові погляди вченого формувалися під впливом концепції "психологічних впливів" В. Вунта, а також цілої плеяди професорів Дерптського університету – І. Енгельмана, Мітгофа, Брікнера та інших. Свою першу наукову роботу – рецензію на докторську дисертацію про міжнародні конгреси – він написав у 1875 році. Згодом вчений одержує кваліфікацію магістра державного та міжнародного права, захистивши в 1878 році дисертацію на тему "Військове зайняття неприязельської країни". Професійну діяльність як викладач О. Ейхельман розпочав у Демидівському юридичному ліцеї м. Ярославля на посаді доцента, а далі професора державного і

адміністративного права. З квітня 1882 року працює в Київському університеті Св. Володимира на кафедрі загальної історії права, а згодом – міжнародного права. У 1905–1909 рр. займав посаду декана правничого факультету, був заступником ректора. Одночасно викладав адміністративне і державне право на консульських курсах в адміністративно-економічному інституті, займав посаду професора Київських вищих жіночих курсів [4; 5].

О. Ейхельман брав активну участь в міському правлінні Києва. Майже десять років був гласним Київської міської думи, членом Київського міського адміністративного суду, головою Київського сирітського суду, головою комісії у справах трамваю, очолював комісію юридичних справ та ревізії міського господарства тощо. У 1902 його було обрано київським міським головою, але тодішній російський уряд не затвердив його кандидатуру.

Велику увагу О. Ейхельман приділяв ідеї встановлення та розвитку правових відносин у суспільстві. Декілька разів його запрошували до Санкт-Петербурга для участі у розробленні законів, як фахівця державного і адміністративного права. Працював над проектом Конституції Російської імперії (1096 р.) та був учасником спеціальних засідань з цього питання, що відбувались під головуванням Миколи II. Розробив проект виборчого закону, який ґрунтувався на принципах пропорційної системи та плюральних голосів. Проект був опублікований, але не мав жодних позитивних наслідків [9].

З січня 1918 року О. Ейхельман активно залучився до національного відродження та розбудови Української держави. Займав посади консультанта закордонних справ і міністерства торгівлі та промисловості, старшого радника міністерства закордонних справ та заступника товариша міністра, був уповноваженим уряду УНР на торговельній конференції з Австрією та Німеччиною, членом місії для переговорів з РСФФР. Науковець входив до Найвищої правничої ради (1921–1922 рр.) [12, Ф. 3972, оп.1, спр. 255, арк. 2–5].

Після встановлення Радянської влади О. Ейхельман емігрує до Праги (1922 рік), де продовжує наукову і викладацьку роботу в УВУ та Українській господарській академії в Подєбрадах. Неодноразово обирався президентом Наукової ради Українського соціологічного інституту. Викладав чимало навчальних курсів. Серед них: “Історія політичних вчень”, “Історія філософії права”, “Теорія державного права”, “Загальна історія права”, “Міжнародне право”, “Історія державних конституцій” та інші. О. Ейхельману належить низка ґрунтовних досліджень з питань державного, адміністративного та міжнародного права, що лягли в основу його концепції національної держави. За час своєї 50-літньої наукової діяльності вчений видав понад 40 ґрунтовних праць, а також десятки публікацій у наукових журналах, чималу кількість публіцистичних статей. Треба підкреслити, що він був автором проекту Конституції УНР та “Програми для складання повного зводу законів для звільненої України”.

Чимало праць О. Ейхельмана стосувалися дослідження місця і ролі держави у суспільному житті, обґрунтування ідей правової держави, принципів її взаємодії з елементами громадянського суспільства. “Об’єднана державність, – підкреслював науковець, – повинна складати найпершу мету для всіх українців” [3, с. 117]. Теорія правової держави, констатує О. Ейхельман, ґрунтується на перетині ідей єдинодержавності, суспільно-самодержавної та незалежної держави. Розвиток суспільно-політичних ідей привів до того, що держава функціонує на законних підставах, відбувається децентралізація влади, утворення федеративних держав.

О. Ейхельман доходить висновку, що “сучасна культурна держава – є постійний, тривалий, спільно-житловий устрій вільних людей-громадян на певній, постійній території, упорядкований під головуванням найвищої одноцільної влади з активною участю громадян у відповідних формах з правом урядування у державі з метою найкращого по зможі задоволення духовних та економічних потреб всіх шарів населення країни і захисту внутрішньої і зовнішньої безпечності держави, але без жодної мети обмежувати у більш ніж потрібній мірі індивідуальну вільність громадян та їх вільних суспільних угруповань у їх господарському та духовно-культурному житті” [1, с. 30]. Сутність держави можна розглядати у ракурсі цілісного суспільного організму або згоди, договору між громадянами. Зміст держави розкривається не лише через наявність території, населення та системи державної влади, це – спільна організація, що виконує універсальні функції безпеки у державі та гарантує певний рівень добробуту населення, який відповідає потребам останнього. Узагальнюючи свої погляди про дефініцію державної організації, О. Ейхельман констатує, що держава – певний устрій вільних людей, де функціонують принципи індивідуального життя та вільного розвитку особи, що є метою державної влади.

О. Ейхельман чітко виділяє основні функції держави. Це регулювання системи зовнішніх відносин, налагодження взаємодії між громадянством та державними інституціями, організація офіційних державних установ. Разом з тим, він відзначив обов’язкові завдання у розвитку сучасних держав: по-перше, зміцнення виконавчої гілки влади; по-друге, впровадження чіткого механізму відповідальності виконавчої гілки влади

за результати її діяльності; по-третє, реалізація принципу народного суверенітету, що дасть можливість народним масам впливати на формування системи органів державної влади.

Форма держави, на думку О. Ейхельмана, повинна відповідати тим етичним та релігійним нормам, які є характерними для більшості населення. Одночасно необхідно враховувати ментальні риси, ідеологію, інстинкти населення. У державотворчому процесі варто звернутися до досвіду розвинутих держав. У своїх працях дослідник посилається на державотворчу практику Швейцарії, США та багатьох європейських країн.

Дослідник виділив основні засади, що є основою державно-політичного життя: 1) право та державність перебувають у тісному взаємозв'язку; 2) як право, так і державність наділені здатністю розвиватися на користь народності за умови раціональної співпраці між громадянами; 3) участь громадянства у суспільно-політичному житті має бути вільною та раціональною. Свобода громадянина забезпечується за умови поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову; 4) правова держава повинна будуватися за логічними принципами, що відповідають реальним державотворчим процесам; 5) лише за певного рівня самоусвідомлення людство сповідує високі ідеали, що позитивно впливає на динаміку суспільного та політичного життя держави; 6) розвиток держави та права значною мірою залежить від бажання та праці самого громадянства у зазначеному напрямку, "... від їх розуміння правильно оцінювати реальні обставини і розумно та доцільно діяти" [1, 3].

О. Ейхельман підсумовує, що у суспільно-політичному житті центральне місце займають дві інституції – право і держава. Разом з тим, вони не є "монополістами" впорядкованого суспільного організму. Вчений оригінально висвітлює взаємозв'язок між правом і державою: право є необхідним для функціонування держави, але, своєю чергою, держава виконує функцію захисту права. На його думку, держава є первинною щодо права і в дуумвіраті "держава-нація" віддає перевагу державі: "Держава для громадян, для їх користі" [1, с. 29].

Правове функціонування державної влади ґрунтується не на формальних документах, а на етичному характері влади, на розумінні того, підкреслює О. Ейхельман, що державна влада раціонально і відповідально виконує свої державні обов'язки на користь розвитку суспільства. "Держава, – констатує дослідник, – в сучасному її вигляді є дійсно юридично найвища суспільна організація, ... вона має найвищу владу на території" [1, с. 19]. Влада в державі повинна мати публічно-правовий характер, як "...виключно офіційна інституція, яка вимагає певного виконання від всіх чиновників влади службових обов'язків" [1, с. 29].

Формування правової держави вимагає послідовного впровадження у практику державного урядування низки важливих принципів. Однією із основних ознак правової держави, констатує О. Ейхельман, є наявність ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-юридичних актів. У системі державної організації повинні передбачатися і реалізовуватись механізми взаємної відповідальності держави і особи, правової відповідальності офіційних осіб за дії, які вони чинять від імені держави. Як громадяни, так і представники державної влади повинні керуватись та підпорядковуватись нормам права. Умовою такого контролю є створення системи державного урядування на засадах поділу влади. У проєкті Конституції УНР науковець пропонує поділ влади не на три класичні, а на п'ять гілок: 1) верховна, установча; 2) законодавча; 3) виконавча; 4) судова; 5) контрольна. Чільне місце в організації системи влади він відводить народу, адже головною засадою його проєкту є реалізація народного суверенітету, що передбачає широке впровадження інституту референдуму. На думку О. Ейхельмана, основною засадою будівництва національної самостійної держави є реалізація демократично-республіканського принципу, зміст якого полягає у можливості народу "брати участь у вирішенні і виконанні громадських і політичних справ та праці в державі" [2, с. 12]. Проєкт ґрунтується на актуальному та прогресивному гаслі автора: "Держава для народу. Народ – початок фундаменту. Держава – завершення цього".

Встановлення правової держави, підкреслює О. Ейхельман, є неможливим без реалізації принципу ефективної системи захисту, незалежності судів і суддів. Судова та контрольна гілки влади повинні бути повністю автономними від виконавчої. Дослідник виділяє основні принципи організації і функціонування судової гілки влади: цілковита незалежність судів від виконавчої влади; суддя може бути усунений з посади та відповідати за службове зловживання лише за рішенням суду; без власної згоди він не може бути переведеним на іншу посаду чи в іншу місцевість тощо. У своїй професійній діяльності суддя повинен діяти виключно у межах закону, відсторонюватись від будь-якого зовнішнього тиску. Судові засідання повинні відбуватись у відкритий спосіб. Вирок суду може бути оскаржений через подання апеляції у вищу судову інстанцію. У разі неузгодженості з рішенням апеляційної інстанції зацікавлена сторона може звернутися до касаційного суду. Касаційний суд залишає судовий вирок чинним, або ж, за умови наявності порушень, скеровує справу у суд на повторний перегляд.

Розкриваючи сутність правової держави, О. Ейхельман виділяє принцип підзаконності державної влади, обмеженості сфери її діяльності та невтручання держави у справи громадянського суспільства. Державна влада має певну сферу впливу, межі якої чітко визначаються законом. Так, держава повинна контролювати суспільне життя лише у тих межах, що гарантують її безпеку, але одночасно надавати можливість індивідам та суспільним групам творити власні автономії, “вільні” правила суспільно-політичного життя. “Державна влада в наші часи, – констатує дослідник, – уже не може не призначати за суспільством самодіючого права, останнього на вільне життя, доки поодинокі прояви цього життя не робляться дійсно шкідливими для безпечності держави вцілому” [1, с. 22]. Для реалізації власних групових інтересів, що не суперечать законам, громадяни УНР мають право утворювати товариства та об’єднувати їх у союзи (§ 322 проекту Конституції).

У контексті вирішення цього питання особливу роль він відводить організації і функціонуванню Української Церкви. Дослідник раціонально окреслює систему взаємодії держава – церква, розглядаючи церкву як один із структурних елементів громадянського суспільства. Конституційні держави, наголошує О. Ейхельман, остаточно визнали принцип релігійної свободи. Релігійні переконання, або ж атеїстична позиція громадянина є його особистою справою, бо “сумління є ділом його душі, куди державність і норми права виручаться не можуть” [1, с. 65]. На думку вченого, вкрай важливою є реалізація принципу відокремлення держави, а також правових норм від релігійного життя. Це цілком логічно, якщо виходити з того, що у державі існують різноманітні релігійні переконання, що виражаються через широкий спектр релігійних догм, проявів зовнішньої культури, принципів організації духовного самоврядування. Держава, що ґрунтується на правових нормах, повинна надати можливість вільно та незалежно розвиватися кожному релігійному напрямку, виробити спільні критерії взаємодії з усіма церквами, що представлені в країні і мають певний ступінь підтримки серед населення: “Всі християнські і нехристиянські релігії, а також нові секти, котрі вже придбали певне поширене значення в суспільстві, у цьому відношенні мусять користуватися рівним правовим станом перед законом” [1, с. 65]. Розвиваючи ідею співвідношення згаданих інституцій, О. Ейхельман наголошує, що “...держава має право і разом обов’язок забороняти кожній окремій релігійній організації виставляти у всіх своїх зовнішніх діяннях і статутних правилах про справи свого сповідування все те, що забороняється законами і законними розпорядженнями (карними і іншими) держави” [1, с. 65]. Йдеться про рівність норм права як для держави, так і для церкви.

Моральність і релігійність населення є важливим принципом державного функціонування. Одночасно представники державної влади не повинні переслідувати та утискати атеїстів, не мають права вимагати певної (максимального ступеня) релігійності від громадянства, а мають надавати можливість вільно сповідувати будь-яку релігію. Законом, підкреслює О. Ейхельман, повинно бути гарантоване релігійне виховання для неповнолітніх дітей, що дає уявлення про загальний релігійний світогляд. Лише у зрілому віці (16–18 років), який характеризується сформованістю певного типу суспільної свідомості та життєвих позицій, індивід має право самостійно вирішувати питання своєї релігійної приналежності. У § 296 проекту Конституції зазначається, що “Воля сумління і віри забезпечується кожному” [2, с. 83].

О. Ейхельман виділяє принципи організації релігійного життя. По-перше, це існування вільної церкви у вільній державі; по-друге, церква повинна функціонувати на тих засадах, що і звичайне культурне товариство; по-третє, держава, як уособлення світської інституції, у ставленні до церкви повинна бути індиферентною, не надаючи їй жодних привілеїв і матеріальної підтримки. Одночасно науковець передбачає можливість фінансування церкви з державного бюджету, за умови її матеріальної неспроможності. Але необхідно розробити чіткий та прозорий механізм надання такої підтримки релігійним громадам з боку держави. У ході реалізації цих завдань в Україні, зазначає О. Ейхельман, варто скористатись досвідом розвинутих країн, зокрема, США, де релігійні інституції існують автономно від держави, держава не втручається в їхнє економічне життя.

Надзвичайно важливим, на думку вченого, є питання організації національної церкви, що не може бути вирішено в абсолютно одноманітний спосіб. “Справа тут зовсім не в тому, – констатує О.Ейхельман, – щоб певній релігії надати якийсь привілей, в якості державної церкви, а в тому, що згідно умов релігійного життя у даній країні, покласти на її обов’язок виконання на державних святкуваннях тих релігійних обрядів, до котрих населення призвичаїлось і без котрих воно по своїм релігійним переконанням вважає святкування не повним поваги” [1, с. 66]. Автор розвиває ідею, що будь-яке рішення у релігійній сфері повинно підтримуватись більшістю населення і відповідати реальним тенденціям суспільно-політичного життя України. О. Ейхельман відстоював ідею організації Української Автокефальної Православної Церкви (§ 304

проекту Конституції УНР). Проаналізувавши факти, він доходить таких висновків: по-перше, ступінь релігійності серед населення доволі високий; по-друге, 90 % населення є прихильниками православ'я; по-третє, здебільшого саме православна церква потребує матеріальної підтримки від держави. Зважаючи на те, державна влада повинна задовольняти культурні бажання більшості населення, що матиме доцільний характер і відповідатиме народно-демократичним принципам державної організації.

О. Ейхельман констатує: "... церква мусить бути вільною у свободній державі і без шкоди, але для користі держави може і при певних умовах мусить мати певне видатне положення серед інших суспільних організацій у державі, згідно особливого рода культурним потребам і користям великих мас населення" [1, 67]. Церковні організації повинні функціонувати як культурні товариства, не втручатись у сферу державної політики, як і державна влада у внутрішнє життя церкви. Духовенство повинно уникати "політиканства", а взаємовідносини "держава-церква" повинні розвиватись у правовій площині. Жодні релігійні догми не можуть підмінити державні закони та судові рішення. Уряд повинен володіти повною інформацією щодо постанов релігійних громад.

Основний державний закон, зазначає О. Ейхельман, повинен гарантувати невід'ємні права людини та її громадянську свободу, визнавати їхню пріоритетність. У проекті Конституції УНР доволі детально окреслюються права та обов'язки громадян, які відповідали головним демократичним вимогам того часу. В § 239 автор підкреслює, що особисту свободу і права громадян забезпечує Конституція. Обмеження можуть застосовуватись на основі відповідних законів Федерально-державної організації, а також окремих земель УНР з метою охорони безпеки держави і громадянства. Кожному громадянину повинно гарантуватись право вільно і відкрито висловлювати свої думки як усно, так і письмово за умови, що їхній зміст не суперечить положенням Конституції. Закон рівний для всіх, але й усі громадяни рівні перед законом незалежно від віри та національності. Громадяни УНР, підкреслює О. Ейхельман, зобов'язані бути вірними власній державі та шанувати її законний устрій.

Вагомого значення О. Ейхельман надавав питанню захисту національних меншин як важливої ознаки демократичності суспільства. Якщо до складу населення держави входять представники різних націй, то питання захисту національних меншин, їхньої національно-культурної автономії стає пріоритетним в державі. Це право виховувати дітей у власних національних школах, надання статусу офіційної мови національних меншин в офіційних установах, можливість національно-культурної праці тощо. Ці принципи повинні не лише декларуватись документально, а й реалізовуватись у державотворчій практиці. У § 317 проекту Конституції зазначається: "На території УНР не дозволяється робити жодних перешкод для розвитку культури національних меншин в усіх напрямках, що не загрожують державній цілісності УНР" [2, с. 86].

Правова держава, на думку О. Ейхельмана, повинна надавати цілий спектр соціальних гарантій, відігравати активну роль в організації соціальної політики, скеровувати розвиток економічної політики у напрямку захисту праці, а не сприяння пріоритету винятково економічних цінностей. Вона зобов'язана охороняти як фізичну, так і інтелектуальну працю, людське здоров'я та життя, використовуючи законодавчу базу. Державі відводяться і контролюючі повноваження за організацією праці. Громадянам гарантується матеріальна підтримка у разі хвороби, втрати працездатності, старості. Робочий день не може тривати більше ніж 8 годин, а суперечки між робітниками і працевластачами повинні розглядатися добровільними "роз'ємними судами". Робітники наділяються правом організовувати робітничі союзи з метою охорони та розвитку праці. Праця неповнолітніх, а також жіноцтво та материнство перебувають під особливою охороною закону. Стан державних урядовців повинен визначатися окремим законом про службу. О. Ейхельман є прихильником активної форми соціальної політики: "На кожного громадянина покладається моральний обов'язок використовувати свої духовні та фізичні сили для загального блага" [2, с. 87]. Вчений намагається окреслити певну систему законодавчих, економічних, соціальних гарантій, які надаються як працездатним громадянам, так і непрацездатним та соціально незабезпеченим верствам населення.

Важливе місце у розбудові правової держави, зазначає О. Ейхельман, посідає принцип соціальної справедливості в економічному житті суспільства. Його зміст полягає у поліпшенні економічного і культурного рівня життя усіх прошарків населення як основної мети державної політики через дотримання чітко виражених критеріїв стосовно усіх членів суспільства. Вчений пропонує впроваджувати ідею соціальної справедливості, що відповідатиме правовим і культурним нормам. Наприклад, надавати пільгове кредитування для свідомої та активної частини населення, що сприятиме їхній економічній незалежності, застосовувати такі самі механізми підтримки і для підприємств. На законодавчому рівні посилювати економічний і культурний статус робітника. Вести виважену та справедливу політику оподаткування, "не руйнуючи конфіскаціями і подібними безправними і некультурними діями вже утворений загальний стан

народного багатства, не знесилуючи творчої енергії і індивідуальних талантів і здібностей на явну шкоду національним будням...” [1, с. 58].

Суспільно-політичні погляди О. Ейхельмана мали доволі демократичний характер, він проголошував ідею народоправства, суверенітету народу, широкого упровадження інституту референдуму тощо. Однак деякі положення його проекту Основного закону мали дещо радикальний характер і суперечили принципам особистої свободи, права вільно і відкрито висловлювати свої думки, волю сумління й віри, заборону цензу тощо. Наприклад, громадян, який не володів українською мовою, за бажанням навіть усного звернення до державної установи мав мати власного перекладача; на мітингах і зібраннях потрібно було виголошувати промови винятково українською мовою, а про виступи іншою мовою організатори мітингу повинні були попередити міліцію за п'ять днів. Така регламентованість не зовсім відповідає сучасним уявленням про правову організацію суспільства. Варто врахувати, що погляди О. Ейхельмана формувались у доленосний для України час, коли велась запекла боротьба українського народу за право національного самовизначення.

Є очевидним, що суспільно-політичні погляди О. Ейхельмана щодо шляхів встановлення, а також принципів функціонування правової держави і громадянського суспільства не втратили своєї актуальності та можуть бути використані у державотворчих процесах. У сучасній Україні утверджується нова модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої мають стати домінування правових відносин, соціально орієнтована ринкова економіка, соціально структуроване громадянське суспільство та політичний плюралізм. Працюючи над проектами державної організації, О. Ейхельман вірив, що його ідеї знайдуть практичне застосування у вільній та незалежній Україні, яка “має вагомі підстави і дані, які надають повне право бути сильною, самостійною, національною державою, мати свій вільний народний уряд і власну, утворену на основі суверенної волі, демократично-республіканську конституцію” [12, Ф. 3882, оп. 1, спр. 15, арк. 71].

1. Ейхельман О. *Енциклопедія права. Курс читання проф. О. Ейхельмана на I семестрі економічно-кооперативного відділу Української Господарської академії в ЧСР. – Подєбрати, 1923. – 84 с.* 2. Ейхельман О. *Проект Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки. – Київ–Тарнів, 1921. – 96 с.* 3. Ейхельман О. *Стан сучасної дипломатії // Визволення: Громадсько-політичний, економічний та літературний тижневик. – Прага, 1921. – Ч. 5-8. – С. 113–118.* 4. Заблоцька Л.Г. *Ейхельман Отто Оттович // В кн.: Юридична енциклопедія. Т.2. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – С.320.* 5. Клунний П. *Наукова діяльність О. Ейхельмана // Суспільство. – Прага, 1926. – Ч.ІІІ-ІV. – С.174–177.* 6. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. Римаренко. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.* 7. Осташко Т. *Ейхельман Отто Оттович // В кн.: Енциклопедія історії України. Т.5. – К.: Наукова думка, 2005. – С.17–18.* 8. *Потульницький В.А. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992. – С.212–216.* 9. *Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2006. – Вип.13. – С.140–142.* 10. *Український Інститут Громадознавства в Празі. – Бюлетень. – Грудень, 1925 – березень, 1926.* 11. *50 літ професорської чинности О. Ейхельмана // Український тиждень. – 1933. – 24 квітня.* 12. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.*